

Wie beweert in vredesnaam dat de defensie altijd verwaarloosd werd en daarvoor nooit geld voorhanden was? Wie beweert dat het Staatse leger enkel uit uitheemse huurlingen bestond? Aan de andere kant maakt hij het zich wel erg gemakkelijk door slechts zeer ten dele op de aangeroerde problematiek in te gaan. De studies behandelen alleen bepaalde aspecten, onderbouwd met zorgvuldig geselecteerd materiaal uit vooral de begin- en eindjaren van de Republiek. Het vertoog over de veelkoppige legerleiding steunt hoofdzakelijk op de *Staatkundige Geschriften* van Simon van Slingelandt, waarbij de dagelijkse praktijk wordt verwaarloosd en de breuk van 1651 wordt onderschat. De analyse over de bonte samenstelling van het leger, dat voor de helft uit Nederlandse manschappen en voor driekwart uit Nederlandse officieren zou hebben bestaan, berust grotendeels op enige recrutenlijsten uit 1780/1781 en conductielijsten uit 1789 en blijft een momentopname. Hetzelfde geldt voor de verhandeling over het officierskorps, waaruit blijkt dat rond 1789 10% van de lagere officieren en ruim 60% van de regimentscommandanten van adel was: opmerkelijk is de mate waarin Willem IV en Willem V de hoge militaire benoemingen tot onderdeel van het stadhoudelijk patronagesysteem maakten. De beschouwingen over het quotesysteem en de staat van oorlog kunnen de uitnemende analyse van A. Th. van Deursen niet doen vergeten. Het interessantst is de studie over de betaling van het krijgsvolk, waaruit de solliciteurs-militair als bemiddelaars tussen de nalatige betaalleren en de kapiteins-ondernemers van de compagnieën naar voren treden.

Als rode draad, die vooral in de inleiding en slotbeschouwing aan de orde komt, fungeert de vraag of de Nederlanders altijd zo anti-militaristisch zijn geweest of dat hierbij sprake is van een historische mythe. Voor de auteur is het antwoord geen probleem: de Nederlandse vredelievendheid is een vinding van de 'maritiem-deterministische opvatting' (10), de obsessie met het zeevarend verleden. Deze zou verdoezelen dat de Nederlanders altijd even krijgslustig zijn geweest als andere volkeren, zoals de strijd ter zee en overzee uitwijst. Dat het Staatse leger voor de helft uit buitenlanders bestond vloeide slechts voort uit de relatieve welvaart en de geringe omvang van de bevolking. De auteur vergeet hierbij gemakshalve dat de commercieel-maritieme traditie van de Hollandse bovenlaag weinig met anti-militarisme te maken had en de strijd ter zee en overzee daarin heel goed paste en dat deze benadering het rijk niet alleen had en moest wedijveren met de gereformeerde en orangistische traditie.

De slotsom moet luiden dat de auteur in de inleiding en op de omslag van zijn goed geschreven boek, waarop hij in Utrecht is gepromoveerd, verwachtingen wekt die hij niet kan waarmaken. Het gaat niet om een samenvattende monografie die het bestaande beeld van het Staatse leger omverhaalt maar om een bundel opstellen die een aantal aspecten van het militair bedrijf in de Republiek aan de orde stelt en daarop soms een nieuw licht werpt. Het ware te wensen dat meer historici zich tot het militair bedrijf voelden aangetrokken; er blijft nog genoeg werk te doen.

G. de Bruin

Th. Verbeek, *Descartes and the Dutch. Early reactions to cartesian philosophy 1637-1650* (Published for The journal of the history of philosophy, Inc.; Carbondale-Edwardsville: Southern Illinois university press, 1992, x + 168 biz., ISBN 0 8093 1617 X).

In 1988 publiceerde de auteur van dit boek in zijn *La querelle d'Utrecht* in Franse vertaling de belangrijkste stukken betreffende de ruzie die in Utrecht losbarstte rond de nieuwe filosofie van Descartes en nu heeft hij dit onderwerp uitgebreid tot een uitvoerige en erudiete geschiedenis van de strijd tussen de vroege cartesianen, de aristotelici en orthodoxen tijdens het verblijf van de filosoof in Nederland. Het verhaal begint met het uitkomen van Descartes' *Discours* in 1637

en eindigt bij zijn dood in 1650. Daarin behandelt de auteur de Utrechtse, zich voornamelijk aan de universiteit afspelende, tegenstellingen sinds 1641 en de zich vier jaar later aan de Leidse instelling voltrekkende breuk. Dan richt hij zich op de onenigheid van Descartes met zijn vroegere discipel Henricus Regius in 1647-1648. Het geheel wordt gevolgd door een epiloog waarin Verbeek onder meer de positie van het cartésianisme in de jaren na het overlijden van de filosoof nagaat aan de hand van de antwoorden op een enquête die graaf Lodewijk Hendrik van Nassau van Hessen Nassau aan de Nederlandse universiteiten hield, om te zien hoever reeël gezien het acceptatieproces in de Republiek was gevorderd. Over dit alles bestond natuurlijk al het grote werk van C. L. Thijssen-Schoute, *Nederlands cartésianisme* (1954, herdruk 1989), dat overigens de sporen van haar worsteling met de materie in zich draagt, en ook andere monografieën maakten de materie niet geheel onbekend. Maar met het boek van Verbeek kan nu voor het eerst een internationaal publiek in een overzicht kennis nemen van deze uiterst belangrijke periode in de intellectuele geschiedenis van de Republiek.

Het ging immers bij het doordringen van het cartesiaanse denngoed niet alleen om geestelijke zaken. De onenigheid liep zo hoog op dat enkele malen de Franse gezant en zelfs de stadhouder eraan te pas kwamen om de gemoederen tot bedaren te brengen. Verbeek maakt duidelijk hoe Descartes op zijn zachtst gezegd ook weinig diplomatiek te werk ging en zijn hooggeplaatste beschermers uit onbegrip of naïviteit tegen de schenen schopte. Aan de andere kant wisten zijn volgelingen en tegenstanders eveneens in publikaties en bij publieke discussies aan de universiteiten tumult te veroorzaken zodat curatoren vaak niet anders konden doen dan de discussie over zijn filosofie te verbieden. De Staten van Holland vaardigden in 1656 zelfs een formeel verbod van het cartésianisme uit. De grote verdienste van Verbeeks boek is bovendien dat hij in het relaas begrip vraagt voor die tegenstanders van de Franse filosoof door hen niet als achtergebleven obscurantisten zonder meer stereotiep af te schilderen maar door ook na te gaan hoe deze een antwoord binnen de traditionele filosofische standaarden trachten te vinden op de uitdaging. Daarnaast besteedt hij veel aandacht aan het cartésianisme van de volgelingen (waarvan hij tevens een uitgebreid overzicht geeft). Dat is belangrijk omdat dikwijls de schablonen van cartésianisme en aristotelisme de lading van wat men neerschreef niet dekken. Zo gebruikte een vooraanstaand cartesiaan als de Leidse hoogleraar Heereboord het aristotelisme naar onze opvattingen buitengewoon flexibel. En waar aristotelische taal werd toegepast hoefde dat nog geen presentatie van bijpassende ideeën in te houden. Eclecticisme bestond overal en een breuk met de traditie werd zo veel mogelijk uit de weg gegaan.

Verbeek wijdt vanzelfsprekend veel ruimte aan de filosofische en godsdienstige implicaties van de discussies maar wil toch vooral feiten en ontwikkelingen in een grotere context zetten. Met name de zo vaak beklemdoende band tussen de 'rekkelijke' regenten en de cartesianen onderwerpt hij aan een scherp onderzoek om tot de conclusie te komen dat die niet altijd zo nauw was als is gesteld. Voor vele regenten was de orthodoxie van de kerk even belangrijk uit oogpunt van handhaving van de sociale cohesie in het zo zeer particularistische land als de rechtzinnigheid dat uit religieuze overtuiging was voor Descartes' tegenstander Voetius. Johan de Witt die in het wiskundig denken van Descartes geïnteresseerd was hield zich bij voorbeeld ver van de Leidse rellen en stelde zich als raadpensionaris achter de resolutie van 1656. De strijd aan de universiteiten gaf de autoriteiten echter de gelegenheid een greep op het onderwijs te krijgen door de nadruk te leggen op de scheiding tussen theologie en filosofie. Of zij dat deden om hun idee van 'pluralist republicanism' te versterken, zoals de auteur meent, kan worden betwijfeld (was het niet veeleer een kwestie van opportunistische oplossingen van problemen?), maar de cartesianen zijn er hoe dan ook in geslaagd hun leer tot een academische filosofie te maken met als gevolg dat zij zich na 1666 moesten verdedigen tegen de uiterste consequentie ervan die niet-

academici als Lodewijk Meyer en Spinoza trokken. Verbeeks boek is een *must* voor iedereen die belangstelling heeft voor het begin van deze ontwikkeling.

E. O. G. Haitsma Mulier

J. N. Gerstner, *The thousand generation covenant. Dutch reformed covenant theology and group identity in colonial South Africa, 1652-1814* (Dissertatie Chicago 1985, Studies in the history of christian thought XLIV; Leiden-New York-Kopenhagen-Keulen: E. J. Brill, 1991, xi + 280 blz., f135,-, ISBN 90 04 09361 3, ISSN 0081-8607).

Het zal wel een aanvechtbare methode zijn, maar soms lees ik een boek na kennisneming van de inhoudsopgave van achteren af, beginnend met de opgave van geraadpleegde bronnen en literatuur. Dat was in dit geval geen hoopgevende start. Het was niet zonder meer de schuld van de onbedrukte blankheid van de tweede pagina van de bibliografie (264, evenals 245 ervoor) en van de merkwaardigheid, dat archivale bronnen en primaire literatuur zonder onderscheid dooreen gemengd worden vermeld. Bron van teleurstelling was vooral de hoeveelheid merkwaardigheden die de wel bedrukte bladzijden 263 en 265-273 opleverden. Foute spellingen van persoonsnamen bijvoorbeeld als Bastignius (Bastingius), de Graff (de Graaf), Jeffrys (Jeffreys), Van Paddenberg naast van Paddenburg (op dezelfde regel!), Stavorinius (Stavorinus), 's Gravenhague en H. A. T. Jeenk Willink. Raadsels ook als 'Mislukete Bemind Deling' (waarmee een Mislukte Bemiddeling bedoeld lijkt), een 'Biographical Lexican van Nederlandsche Godgeleerden' en het ongeweten succes van de *Christelijke Encyclopedie*, die naast een ongedateerde eerste druk ook nog edities uit 1958, 1959 en 1960 blijkt te kennen. Alleen al de eerste bladzijde van de bibliografie telt tenminste vijftien van dit soort fouten. Dat geeft weinig vertrouwen in de accuratesse van de auteur en van zijn kennis van het Nederlands.

Accuratesse en kennis van het Nederlands zijn wel voorwaarden om een onderwerp als de herkomst van de apartheidsideologie te kunnen bestuderen. Het is een historiografisch ruim betreden veld, waar gewoonlijk veel nadruk wordt gelegd op negentiende-eeuwse, Kuyperiaanse neo-calvinistische concepties als soevereiniteit in eigen kring, Christelijk-nationaal en dergelijke. Gerstner is van mening dat het Afrikaner besef van een eigen identiteit en roeping al minstens twee eeuwen ouder is en voortvloeit uit een specifieke toepassing van de indertijd dominante Nederlandse reformatorische Verbondstheologie. Reeds in de achttiende eeuw onderscheidden de Afrikaners zich als een volk van beschaafde christenen, een Kaaps Sion, een nieuw Israel onder het Zuiderkruis, van de omringende, gekleurde en heidense bevolking.

Van de geschiedenis der Verbondstheologie blijkt Gerstner veel beter op de hoogte dan de eerste kennismaking met zijn boek deed vrezen. Hij beschrijft de hoofdlijn ervan, inclusief allerlei variaties en veranderingen die in de loop der eeuwen zijn voorgekomen. Hij laat ook de samenhang zien met andere elementen uit de dogmenhistorie, zoals de strijd tussen voetianen en coccejanen en het denken van de Nadere Reformatie. Het resultaat is een theologie, aldus Gerstner, die de kring der christenen beperkt houdt tot de gelovigen en hun kinderen (tot in het duizendste geslacht weliswaar, maar alleen via de zuivere bloedband). Volgens Gerstner domineerde die Verbondstheologie ook aan de Kaap. Er zijn weliswaar weinig en elkaar dan ook nog gewoonlijk tegensprekende gegevens over de godsdienstige opvattingen aan de Kaap in de zeventiende en achttiende eeuw, maar Gerstner plaatst die in de door hem geschetste Hollandse achtergrond, waardoor die moeizame gegevens helder gaan spreken. Niet alleen overheerste dus aan de Kaap de Hollandse Verbondstheologie, ze leefde er ook echt in de harten en hoofden der kolonisten-Afrikaners en stempelde hun handelen. Zo werden zij tot een groep, die eigen